

УДК 343.343 (477)

Альона Агаркова,*ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОРГАНІЗАТОР ЯК СУБ'ЄКТ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

У статті розглядаються та досліджуються різні погляди вчених на поняття організатора злочину, характеризуються особливості спеціального суб'єкта масових заворушень – організатора. На підставі проведеного дослідження автором сформульовано поняття організатора масових заворушень. Також вносяться пропозиції щодо зменшення віку кримінальної відповідальності за скоєння масових заворушень.

Ключові слова: суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність, масові заворушення, організатор, керівник.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [1].

Масові заворушення – це діяння, які скоюються великою кількістю людей, виражають протест проти суспільної безпеки та суспільного порядку, супроводжуються насиллям, погромами, підпалами, знищенням майна, а також здійсненням опору представникові влади із застосуванням зброї [2, с. 21].

Проблема визначення суб'єкта масових заворушень перебуває в центрі уваги науки кримінального права. Правильне її розв'язання є запорукою забезпечення ефективності і законності вирішення завдань, які стоять перед правоохоронними органами з приводу притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які винні у скоєнні масових заворушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безумовно, проблемному питанню суб'єкта масових заворушень було приділено увагу, але не повною мірою. Серед науковців, які присвятили свої праці цій проблемі, – А. А. Абдульманов, Ю. М. Демідов, А. З. Ільясов, В. П. Пономарьов, Е. А. Аріпов, В. І. Кузнецов, П. В. Помазков, П. В. Шалдирван та інші. На сьогодні суб'єкт масових заворушень потребує більш детального розгляду та аналізу.

Метою статті є вивчення та аналіз такого спеціального суб'єкта, як організатор масових заворушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єкту злочину притаманні такі ознаки: це повинна бути фізична особа, осудна, досягла віку кримінальної відповідальності.

Виходячи з диспозиції статті, яка нами розглядається, можемо сказати, що суб'єктом масових заворушень можуть бути лише їх організатори і активні учасники, які досягли 16-річного віку. Інші особи, які були у натовпі, можуть нести відповідальність із 14 до 16 років, якщо вчинили інші злочини: вбивства, зґвалтування та деякі інші [3, с. 373].

У цій статті ми зупинимося саме на такому спеціальному суб'єкті масових заворушень, як організатор.

Так, згідно зі ст. 19 КК УРСР 1960 року організатором визнавалася особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням [4].

У чинному КК України визначення організатора злочину, закріплене в ч. 3 ст. 27, є більш детальним: «Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, а також особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації» [1].

Із цих двох понять ми можемо зробити висновок про те, що законодавець минулих років дуже звужив поняття організатора злочину, обмежившись лише організацією та керуванням злочину, а в чинному кодексі, навпаки, це поняття розширене та доповнене поняттями утворення, фінансування, приховування.

Організатор злочину – це, насамперед, один зі співучасників, поняття, ознаки та відповідальність якого розглядаються в межах інституту співучасті у злочині. Організатор завжди надає злочину більшої суспільної небезпечності, адже злагоджені злочинні дії, організовані й керовані, значно підвищують імовірність досягнення злочинного результату. Організатор злочину – фігура унікальна за ступенем суспільної небезпечності та різноманітності можливих функцій, засобів та методів діяльності. Слід зазначити, що ефективність у викритті та притягненні до кримінальної відповідальності організаторів злочинів є передумовою, запорукою успішної боротьби з груповою та організованою злочинністю в Україні. Адже організатор як головна особа у злочинній групі і верхня ланка в ієрархічній структурі злочинної організації є тим фундаментом, ліквідація якого спричиняє зруйнування будови злочинного утворення [5, с. 4].

Організаторська злочинна діяльність являє собою найнебезпечніший вид злочинної діяльності, який виявляється в обміркованих, різноманітних, багатоактних діях особи і зумовлюється певними особистісними властивостями організатора злочину [5, с. 4].

Щоб впливати на оточуючих людей, залучати їх до злочинної діяльності, організувати злочинну групу, розробити план вчинення злочину, власним прикладом і авторитетом спонукати інших до злочинних дій, особа повинна бути наділена специфічними особистісними рисами, певними психологічними навичками для здійснення організаторської діяльності (організаторськими здібностями, лідерськими якостями) [5, с. 5].

Для визначення поняття організатора злочину вважаємо за потрібне проаналізувати погляди різних учених.

Наприклад, професор А. Н. Трайнін вважав, що роль організатора виражається у створенні злочинного співтовариства, у вербуванні його членів, у розробці плану злочинних дій і, нарешті, в керівництві вчиненням злочину [6, с. 101]. На думку інших авторів, основним недоліком наведеного визначення є те, що його формулювання дає підстави вважати: для наявності організатора необхідна сукупність усіх наведених ознак [7, с. 24-31]. Таке тлумачення занадто звужувало поняття організатора або ж, на думку М. І. Ковальова, охоплювало широке коло злочинних дій із підготовки й вчинення злочину кількома особами [8, с. 79]. Інші науковці проводили фактичне розмежування організаторів і керівників злочину, хоча і не робили різниці між ними в юридичному сенсі. М. А. Шнейдер вважав, що організатором

злочину є особа, яка створила злочинне співтовариство або керувала ним [9, с. 29].

Організатор злочину – це особа, яка створила групу, розподілила ролі між співучасниками, визначила план злочину, налагодила контакти з іншими злочинними групами і т. ін. Також організатором вважається особа, яка керувала вчиненням злочину [10, с. 35]. Інші автори вважають, що організатором є особа, яка не тільки викликає в інших осіб бажання вчинити злочин, а й об'єднує їх, розробляє план вчинення злочинних дій, розподіляє ролі між учасниками злочину або здійснює безпосереднє керівництво вчиненням злочину як ватажок, розпорядник діяльності, спрямованої на досягнення злочинного результату [11, с. 54].

З об'єктивного боку діяльність організатора можлива лише в активних діях. Це впливає насамперед із терміна «організатор». Організатор – той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь. Під словом «організатор» в українській мові також розуміється особа, яка має здібності до організаторської роботи. Авторитетний російський мовознавець В. І. Даль організатора визначав як упорядника, засновника [12, с. 36]. Таким чином, семантичне тлумачення терміна «організатор» доводить, що діяння організатора злочину можливе лише у формі дії. Як відомо, в кримінальному праві розрізняють дії одноактні та багатоактні. У цьому сенсі дія організатора злочину завжди багатоактна. Це процес, сукупність певних операцій. Тому стосовно організатора в кримінально-правовій літературі вживається термін «діяльність» [5, с. 52].

Дуже влучно охарактеризував роль організатора у злочині О. В. Лохвицький: «Організатор – душа злочину; навіть якщо він і не є присутнім при вчиненні злочину, то є присутньою його воля, він машиніст, який пустив у хід машину» [13, с. 85].

Існує думка, що масові заворушення – це завжди дії агресивного натовпу, який спровокований організатором [14, с. 168]. Тобто організація масових заворушень за такого підходу звужується до провокаційних дій. Термін «організовувати» означає: створювати, засновувати що-небудь, залучати до цього інших, спираючись на них; здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення; згуртувати, об'єднувати кого-небудь з певною метою, зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь; чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь [15, с. 479].

На думку Г. А. Кригера та П. І. Грішаєва, «організаторами є особи, які створюють злочинне співтовариство чи зграю або керують

їх діяльністю, а також особи, які керують підготовкою або вчиненням окремих злочинів». І перша, і остання частини цього визначення піддавалися критиці в науковій літературі. Так, О. М. Царегородцев вважав, що друга частина наведеного визначення, де йдеться про організаторів окремих злочинів, значною мірою звужує поняття організатора злочину порівняно із законодавчим визначенням та з об'єктивною суттю його діянь, адже організатор може не лише керувати вчиненням злочину, а й організувати його [16, с. 112-113]. При цьому автор наголошує на слові «організує», уточнюючи, що воно передбачає вербування співучасників, їхнє об'єднання, розробку злочинного плану, розподіл ролей між співучасниками, визначення способів і засобів вчинення злочину і т. ін. [5, с. 20-21].

Проаналізувавши точки зору вчених, ми можемо сказати, що, на нашу думку, організатор злочину – це особа, яка засновує, наладжує, розробляє, визначає, вербує, розмежує, спрямовує, згуртовує, об'єднує, це та особа, що робить усі необхідні дії, які спрямовані на досягнення злочинного результату. Він є головною особою, лідером, ватажком.

Дії організатора злочину можуть об'єднувати кілька форм організаторської діяльності, а можуть включати лише якусь одну [5, с. 55].

Функції організації та керівництва злочином чи злочинним угрупованням здійснює одна особа – організатор. Проте вчені практично закріпили в юридичній літературі поряд із поняттям організатора поняття «керівник». Причому, як правило, автори не приділяють уваги питанню щодо відмінності і співвідношення понять організатора і керівника злочину [5, с. 56].

Оскільки організатори часто поєднують в одній особі організатора і керівника, то в законі не робиться різниці між тими та іншими, вони завжди згадуються разом, але функції їх можуть бути відокремлені [5, с. 57].

Особливо часто замість поняття організатора вживають термін «лідер», «авторитет». Термін «лідер», як правило, використовують, аналізуючи формування злочинних груп, або розглядаючи такий склад злочину, як організація масових беспорядків [5, с. 77].

Організатором визнається співучасник, який:

- підготує вчинення злочину, тобто підбирає співучасників, визначає об'єкт злочину, розподіляє ролі співучасників; керує виконанням злочину на місці його вчинення разом з іншими виконавцями;

- утворює організовану групу чи злочинну організацію, тобто визначає учасників злочинного формування, одержує їхню згоду

на участь у злочинній діяльності, структурує формування, установлює співвідношення підпорядкованості, забезпечує зброєю й спеціальними технічними засобами, установлює систему захисту від соціального контролю;

- керує організованою групою або злочинною організацією, тобто планує злочинну діяльність, інструктує учасників, визначає об'єкти, час і спосіб злочинного зазіхання, підводить підсумки, розподіляє злочинні доходи тощо [17, с. 46].

Організатори та провокатори таких масових дій – найбільш небезпечні, адже здійснюють відчутний психологічний вплив на інших учасників [18, с. 49].

Виходячи з вищезазначеного, ми вважаємо, що організатор масових заворушень – це особа, яка є лідером, вона підбирає учасників злочину, визначає ролі кожного, формує злочинну групу, фінансує їх, забезпечує усім необхідним для вчинення насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникові влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя.

Однією з ознак суб'єкта злочину є досягнення особою відповідного віку. У зв'язку із цим нагадаємо, що в КК України визначається, що відповідальність за масові заворушення несуть особи, які досягли 16-річного віку. У разі участі в масових заворушеннях підлітків віком із 14 до 16 років, вони несуть відповідальність не за участь у них, а за інші злочини, які пов'язані з ними: вбивства, знищення майна, підпали і т. ін. [19, с. 46].

Розглядаючи обов'язкові ознаки суб'єкта злочину, варто відзначити позицію Н. Ф. Кузнецової, яка вважає, що зміст таких його загальних ознак, як вік та осудність, нерозривно пов'язані з характеристикою інтелектуально-вольового ставлення суб'єкта до своїх дій та наслідків [20, с. 86]. Виходячи із цього визначення, М. М. Тараненко зробив висновок, що особи віком 14 років цілком здатні свідомо та адекватно оцінювати свою поведінку і тому повинні нести кримінальну відповідальність за цілий ряд злочинів. На його думку, не випадково майже всі кримінальні кодекси, які діяли на території України в різні історичні періоди, встановлювали кримінальну відповідальність саме з 14-річного віку. У цьому контексті він відзначив, що, якщо КК УРСР 1922 р. не передбачав відповідальності 14-річних осіб, а лише обмежився застосуванням до них заходів медико-педагогічного характеру, то КК УРСР 1927 р. застосовував такі виховні заходи тільки до малолітніх осіб, які не досягли 14 років. Кримінальна відповідальність згідно з вказаним

Кодексом наставала з 14 років. У свою чергу КК УРСР 1960 р. не тільки підтвердив, що кримінальній відповідальності підлягають особи з 14-річного віку, але і конкретно визначив увесь спектр таких злочинних діянь. Проте відповідальність за організацію та участь у масових заворушеннях серед них не передбачалася [19, с. 46].

У ч. 2 ст. 22 чинного КК України чітко визначено, за які злочини особи віком з 14 до 16 років підлягають кримінальній відповідальності. Однак М. М. Тараненко вважає, що законодавець приділив недостатньо уваги питанню відповідальності за масові заворушення. Він зазначає, що за більшість злочинів, що здійснюються в ході масових заворушень (тобто таких, які є їх складовими частинами), кримінальна відповідальність настає при досягненні особою 14-річного віку. Це, зокрема, умисне тяжке тілесне пошкодження (ст. 121), умисне середньої тяжкості тілесне пошкодження (ст. 122), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194). Крім цього, особи, які досягли 14-річного віку, несуть кримінальну відповідальність і за суміжний з масовими заворушеннями злочин – хуліганство, яке вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296) [19, с. 46].

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що організатор масових заворушень – це особа, яка всі свої зусилля спрямовує на те, щоб завербувати учасників, розподілити між ними ролі, підпорядкувати собі та направити на вчинення таких дій, як: насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опір представникові влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя.

Також ми вважаємо, що фізичний та інтелектуальний розвиток 14-річної особи дає йому можливість цілком усвідомлювати свої дії та керувати ними, розуміти суспільну небезпечність своєї участі у масових заворушеннях, отже, пропонуємо понизити вік кримінальної відповідальності з 16 до 14 років.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

2. Арипов Э. А. Предупреждение массовых беспорядков / Э. А. Арипов // Российский следователь. – М., 2008. – № 8. – 40 с.

3. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Х: Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.

4. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KD0006.html

5. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження / О. О. Кваша; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. – К., 2003. – 216 с.

6. Блувштейн Ю. Д. О понятии личности преступника / Ю. Д. Блувштейн // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – 120 с.

7. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер. – М., 1994. – 50 с.

8. Долгова А. И. Изучение личности преступника / А. И. Долгова // Советское государство и право. – 1978. – № 6. – 100 с.

9. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева. – М., 1975. – 50 с.

10. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминального поведения) / А. Н. Костенко – К., 1986. – 45 с.

11. Зелинский А. Ф. Криминология : учебное пособие / А. Ф. Зелинский. – Х., 2000. – 67 с.

12. Даль В. Толковый словарь живого великого русского языка : т. 1-4 / Даль В. – М.: Рус. яз., 1989-1990. – Т. 3: П. – 570 с.

13. Психологичний словник / за ред. В. І. Войтка. – К., 1982. – 105 с.

14. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія / Копотун І. М. – К.: ПП «Золоті ворота», 2013. – 230 с.

15. Новий тлумачний словник української мови : в 3-х т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Вид-во «АКОНІТ», 2008. – Т. 2: К-П. – 550 с.

16. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – М., 1981. – 120 с.

17. Водько М. П. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності / М. П. Водько, О. О. Подобний ; Одеський держ. ун-т внутрішніх справ. – Одеса, «Юридична література», 2010. – 192 с.

18. Швачко О. В. Соціальна психологія / Швачко О. В. – К.: Вища школа, 2002. – 56 с.

19. Тараненко Н. Н. Субъект массовых беспорядков // Legea si viata. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/11/12.pdf>

20. Кузнецова Н. Ф. Преступления и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1969. – 232 с.

В статті розглядаються і досліджуються різні точки зору учених на поняття організатора преступлення, характеризуються особливості спеціального суб'єкта масових беспорядков – організатора. На основі проведеного дослідження автором сформульовано поняття організатора масових беспорядков. Також вносяться пропозиції щодо зменшення віку кримінальної відповідальності за скоєння масових беспорядков.

Ключевые слова: суб'єкт преступлення, кримінальна відповідальність, масові беспорядки, організатор, керівник.

In article the different points of view of scientists on a concept of the organizer of a crime are considered and researched, features of the special subject of mass riots – the organizer are characterized. Based on the conducted research the author took out the concept of the organizer of mass riots. Also the author makes offers concerning reduction of age of criminal responsibility for making the mass riots.

Key words: subject of a crime, criminal liability, mass riots, organizer, head.